

Inesa Szulska

Uniwersytet Warszawski

Litewsko-polski poetycki dwugłos

Abstract

The review describes the anthology *Žemaičių šlovė – Slawa Žmudzinów. Antologia dwujęzycznej poezji litewsko-polskiej z lat 1794–1830* (Kraków 2012) in edition of P. Bukowiec as a selection of bilingual Lithuanian literature in wider aspect of culture changes in 1794–1830 on Samogitian-Lithuanian land of Russian Empire province.

Słowa kluczowe: Bukowiec Paweł, dwujęzyczna literatura, poezja litewsko-polska
Keywords: Bukowiec Paweł, bilingual literature, Lithuanian-Polish poetry

*Žemaičių šlovė – Slawa Žmudzinów. Antologia dwujęzycznej poezji litewsko-polskiej z lat 1794–1830*¹ przygotowana do druku w edycji Pawła Bukowca, pracownika naukowego Katedry Kultury Literackiej Pogranicza Uniwersytetu Jagiellońskiego, stanowi wartościowe uzupełnienie wydanego przed kilkoma laty studium tegoż autora *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej. Rzecz z pogranicza polonistyki*²; recenzowana pozycja zawiera cenną, bo w większości zupełnie nieznaną polskiemu odbiorcy, bazę materiałową (stąd zasadnie została zastosowana sprawdzona już strategia podawcza, np. naprzemienne użycie litewskiej i polskiej form brzmienia imienia i nazwiska poetów, których twórczość jest reprezentowana w wyborze). Zakres ujęcia opisywanych zjawisk i dialogizujący charakter obu wymienionych pozycji

¹ *Žemaičių šlovė – Slawa Žmudzinów. Antologia dwujęzycznej poezji litewsko-polskiej z lat 1794–1830*, koncepcja całości, wybór i opracowanie tekstów P. Bukowiec; wstęp B. Speiçytė, Kraków 2012.

² P. Bukowiec, *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej. Rzecz z pogranicza polonistyki*, Kraków 2008.

sprawa, że są wobec siebie komplementarne, wypełniają bowiem poważną lukę w zakresie pomocy dydaktycznych niezbędnych podczas akademickiej dydaktyki historii literatury litewskiej prowadzonej przez ośrodki bałtystyczne (lituanistyczne) zarówno w Polsce, jak i za granicą – kierunki filologiczne u naszych sąsiadów znad Niemna. Jednocześnie dbałość o zwiezłość przekazu w połączeniu z wyraźnym dążeniem do nakreślenia wszechstronnej charakterystyki zjawisk towarzyszących rozwojowi form literackich preferowanych przez czołowych przedstawicieli ruchu lituanistycznego (źmudzkiego) pod koniec XVIII i w pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku sprawia, że potencjalny krąg odbiorców może być znacznie szerszy, szczególnie w przypadku czytelników zainteresowanych spuścizną Rzeczypospolitej Obojga Narodów w świetle jej długofalowych dokonań kulturotwórczych.

Antologię poprzedza obszerny wstęp autorstwa Brigity Speičytė, pracownika naukowego Katedry Literatury Litewskiej Wydziału Filologii Uniwersytetu Wileńskiego i Katedry Literatury Nowszej Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru w Wilnie, zatytułowany *Litewska literatura początku XIX wieku*, przynoszący szczegółowe wprowadzenie do opisu plonów lituanistycznego (źmudzkiego) ruchu kulturalnego, zapoczątkowującego rozwój literatury litewskiej przybierający na sile w XIX stuleciu. Faktycznie mowa o okresie formacyjnym o szerszym oddziaływaniu, wszak wyraźne w tym czasie zainteresowanie wybranych reprezentantów kultury litewskiej twórczością literacką, dziejami Litwy i kręgiem kultury ludowej skutkowało widocznym przyrostem prac historycznych i dzieł literackich, wskazującym na powstawanie nowego etapu w kształtowaniu się założeń nowoczesnej litewskiej świadomości narodowej (obok czynników natury ideologiczno-społecznej, będących pokłosiem reakcji na III rozbiór Rzeczypospolitej Obojga Narodów). Wówczas w obliczu utraty państwowości wzmocniła się tożsamość regionalna mieszkańców niegdyś rozległego wspólnego państwa, w tym wypadku źmudzka, skąd pochodzili w większości reprezentanci lituanistycznego ruchu kulturalnego: Antanas Klementas, Dionizas Poška, Antanas Strazdas, Silvestras Valiūnas, Simonas Stanevičius. Brigita Speičytė w sposób bardzo kompetentny podaje genezę działalności kulturowej wymienionych sławnych Źmudzińców na szerszym tle historyczno-społecznych przemian i zainteresowań epoki (akademickiego środowiska Uniwersytetu Wileńskiego, duchowieństwa katolickiego związanego z otoczeniem biskupa źmudzkiego Juozapasa Arnulfasa Giedraitisa – Józefa Arnulfa Giedroycia – zintensyfikowania badań nad dziejami Litwy i jej języka), które miały wpływ na skryształizowanie się orientacji kulturowej i charakteru twórczości prezentowanych w antologii źmudzkich poetów (w tym ich starań na rzecz wypracowania normatywnej formy języka literackiego w jego kształcie ogólnonarodowym). Osobno został omówiony aspekt dwujęzyczności grona prezentowanych twórców, jest to bowiem nadrzędne kryterium warunkujące powstanie antologii w proponowanym kształcie, pozwalające na doprecyzowanie wcześniejszych badań historyków litera-

tury po obu stronach granicy³ jako wymowny dowód krystalizacji tożsamości lokalnej, która niebawem stała się punktem wyjścia do ukształtowania oblicza literatury litewskiej w języku narodowym (utrzymanej w tym wypadku w konwencji mód literackich klasycyzmu i preromantyzmu). W omówieniach szczegółowych litewskiej badaczki, gdzie każdy z poetów epoki doczekał się szczegółowej charakterystyki, polskiego odbiorcę powinna zainteresować także perspektywa szersza, przynosząca ogłęd recepcji późniejszej, sytuującej się zarówno w II połowie XIX stulecia (w dorobku głównie romantyków litewskich), jak i współczesnych poetów znad Niemna, doceniających wagę tradycji sprzed wieku.

Zasadniczą część omawianej antologii, której tytuł nawiązuje do słynnej ody pochwalnej Stanevičiusa *Žemaičių šlovė* (*Sława Żmudziców*) stanowi wybór reprezentatywnych utworów oryginalnych (z dodatkiem kilku przekładów) powstałych w językach litewskim i polskim autorstwa Antanasa Klementasa (Antoniego Klementa), Dionizasa Poški (Dionizego Paszkiewicza), Antanasa Strazdas (Antoniego Drozdowskiego), Silvestras Valiūnas (Sylwestra Walenowicza) i Simonasa Stanevičiusa (Szymona Staniewicza). Poszczególne wiersze edytor i tłumacz Paweł Bukowiec podał w wersji adaptowanej do wymagań współczesnej literackiej litewszczyzny, zgodnie z brzmieniem wydań edytorskich, jakie ukazały się na Litwie Radzieckiej w latach 1959–1976⁴ (napisane zostały w dialekcie żmudzkiem, który pod koniec XVIII wieku i na początku XIX nie posiadał ustabilizowanych norm pisowni), ale poszedł też o krok dalej, poddając je krytycznej ocenie i weryfikacji. Jakości edycji posłużyło niewątpliwie zastosowanie kryterium dodatkowego, czyli weryfikacji większości publikowanych tekstów z brzmieniem rękopisów przechowywanych w zbiorach Instytutu Literatury Litewskiej i Folkloru w Wilnie, Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Celowo zrezygnowano z prezentacji dwóch równoległych wersji językowych, wybór w takim kształcie ma znamiona starannej edycji krytycznej, korygującej ustalenia wcześniejszych wydawców litewskich, niekiedy idących na kompromis z sowiecką cenzurą, w przypadku zaś strony polskiej – niewątpliwie pionierskiej pod względem liczby przykładów i reprezentatywności dorobku żmudzkich poetów, nigdy wcześniej nieudostępnianej w takiej formie.

Inicjujący antologię wybór utworów Antanasa Klementasa należy uznać za reprezentatywny: umieszczono tu epigramaty poety z różnych lat, piosenkę agitacyjną, wiersze okolicznościowe, rymowane bilety do dostojników

³ Por. *Lietuvių literatūros istorija: XIX amžius*, red. i oprac. J. Girdzijauskas et al., Vilnius 2001; M. Jackiewicz, *Dzieje literatury litewskiej do 1917*, t. 1, Warszawa 2003.

⁴ D. Poška, *Raštai*, kom. red. J. Kruopas, J. Lebedys, M. Lukšienė, D. Urbas, A. Žirgulys, zebrał V. Laurynaitis, tekst opracował D. Urbas, Vilnius 1959; S. Stanevičius, *Raštai*, przyg. J. Lebedys, Vilnius 1967; A. Strazdas, *Giesmė apie siratas*, przyg. V. Vanašas, Vilnius 1974; S. Valiūnas, *Ant marių krašto*, przyg. R. Mikšytė, Vilnius 1976.

z najbliższego otoczenia twórcy i wierszowaną dedykacją poświęconą biskupowi Józefowi Arnulfowi Giedroyciowi, którą opatrzył poeta rękopis 3 tomów swojej poezji. Paweł Bukowiec zasadnie zamieścił dwa szczególnie cenione przez literaturoznawców utwory Klementa: piosenkę o inc. *Klausyk tu, vaikuti mano* i *Donis priedero*, choć w przypadku tej pierwszej w komentarzu wskazane by było odnotowanie, obok kontekstu powstania kościuszkowskiego z 1794 roku, jej znaczenia, wszak mowa o jednym z pierwszych w historii litewskiej literatury utworów o charakterze społeczno-agitacyjnym. Wiersze napisane w języku litewskim (i ta reguła obowiązuje w całej antologii) uzyskały w nocy edytorskiej starannie opracowane przekłady wydawcy, co ważne – większość tekstów została zestawiona z brzmieniem zachowanych autografów, stąd te edycje są miejscami staranniejsze od wydań litewskich badaczy, dotychczas uznawanych za nader wierne.

Podobnie stało się w przypadku twórczości Dionizasa Poški, którą ilustruje wybór piętnastu zamieszczonych w antologii wierszy o niekwestionowanym autorstwie. Utwory o zróżnicowanym charakterze (przedmowa do zbioru *Pszczółka w Baublu*, wierszowane manifesty, panegiryki, elegie i odezwy do władców oraz ważnych osobistości epoki) zostały zamieszczone z pominięciem chronologii powstania (co edytor tłumaczy trudnościami z datowaniem niektórych tekstów), z tym że takie założenie wydaje się wyjściem połowicznym, można było bowiem wybrać rozwiązanie, dzięki któremu przynajmniej sześć wierszy o znanej dacie powstania wskazano by w porządku chronologicznym, co pozwoliłoby prześledzić rozwój warsztatu poety. W przypadku najważniejszego poematu Poški *Mužikas Žemaičių ir Lietuvos* czytelnik po raz pierwszy może poznać cały poemat w przekładzie na język polski; jest to kompilacja fragmentów tłumaczenia Julii Wichert-Kajruksztisowej z *Antologii poezji litewskiej, poprzedzonej słowem o rozwoju poezji litewskiej* (Warszawa 1939) i autora współczesnej edycji (zabieg ryzykowny, choć udany, bo w rezultacie otrzymujemy przekład wierny i stylistycznie dopracowany). Ponadto Paweł Bukowiec do utworów oryginalnych poety dołączył także dwa przekłady na język litewski autorstwa samego Paszkiewicza: *Dumy nad rozwalinami murów Jagiellońskich w Wilnie* i *Na kościół katedralny wileński roku 1801 poświęcony* Franciszka Sokoła-Szahina.

Sylwetka twórcza trzeciego z grona znaczących reprezentantów żmudzkiego ruchu kulturalnego – księdza poety Antanasa Strazdasas – prezentowana jest na podstawie jedyne go zbioru, którego wydanie nadzorował poeta, czyli *Giesmes swietiszkas ir szwintas* (1814); za podstawę posłużyły materiały opracowywane zgodnie ze współczesnymi standardami przez lituanistów z Uniwersytetu Wileńskiego (utwory skolacjonowano z faksymilowym wydaniem pierwodruku) z dołączeniem wiersza *Ei Dieve, Dievulaitis*. Dotychczas Drozdowski był znany polskim czytelnikom z nielicznych przekładów, w edycji najnowszej pojawia się jeden dziewiętnastowieczny przekład hrabiego Eustachego Tyszkiewicza, kolejny autorstwa Wichert-Kajruksztisowej z okresu międzywojnia i aż dziesięć zupełnie nowych bowiem w przekładzie wydawcy.

Dorobek Silvestrasa Valiūnasa reprezentuje szesnaście tekstów: sztandarowy polskojęzyczny cykl satyryczno-obyczajowy *Kontabernija Plungiańsko-Telszewska*, refleksyjno-elegijne *Dumy*, dwa litewskojęzyczne utwory (ballada *Biruta* i *Pas Jo Mylistos Dionizo Poškos*) oraz próbki translatorskie poety (przekład z języka francuskiego na polski elegii *Pogrzeb Tadeusza Kościuszki w grobach królów polskich w Krakowie* i wolne tłumaczenie z dialektu żmudzkiego na język polski ody Paszkiewicza, sławiącej dokonania Ksawerego Bohusza i Joachima Lelewela). Z powodu braku danych o bezdyskusyjnym autorstwie za zasadną uznać należy decyzję autora wyboru o pominięciu kilku innych: *Eilės apie sprovą Jo Mylistos Pono Pevcevičiaus su Bereliu, rendoriu kveiliniu, Telšiuose atbūtą; Kalėdos i Pasveikinimas valsčionių*⁵. Najwięcej zastrzeżeń – jeśli się weźmie pod uwagę także stan badań po stronie litewskiego literaturoznawstwa – budzą krytyczne uwagi edytora co do autentyczności uznawanej za pierwszą oryginalną literacką balladę romantyczną powstałą po litewsku – *Biruty* (we wcześniejszym studium *Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej. Rzecz z pogranicza polonistyki* Bukowiec omawia ją bez żadnych zastrzeżeń⁶) i pewna niekonsekwencja wyboru (w tym przypadku o układzie decyduje porządek chronologiczny, choć, jak sam edytor przyznaje, datowanie niektórych utworów dotychczas nie zostało ustalone). Tym samym arbitralnie zmienia się spojrzenie na całokształt dorobku poety – wyeksponowana została rola *Kontaberniji Plungiańsko-Telszewskiej* faktycznie kosztem *Biruty*, w opiniach strony litewskiej poświadczonych także w syntezach akademickich, będącej sztandarowym dziełem Valiūnasa⁷. Czy rzeczywiście proponowane posunięcie znajdzie uznanie wśród badaczy literatury XIX wieku, zweryfikują, jak sądzę, przyszłe badania tej kwestii. Ostatni z zasłużonych żmudzkich działaczy kultury tej doby – Simonas Stanevičius, choć pisał już wyłącznie w ojczystej gwarze, jawi się jako zdolny bajkopisarz i twórca ody, która nadała tytuł całej antologii. Także w tym przypadku czytelnik polski po raz pierwszy otrzymał tak poglądowy przegląd dorobku sławnego Żmudzina: co prawda, dwa przekłady były już ogłoszone wcześniej, w latach 1939–1940 (*Koń i niedźwiedź* w przekładzie Wichert-Kajruksztisowej i *Oda żmudzka z roku 1823* w translacji Mikołajusa Biržiški), jednak większość, czyli pięć bajek podano w nowym, współczesnym przekładzie wydawcy.

W szczegółowych i rzetelnie opracowanych komentarzach edytorskich do całej antologii umieszczono: źródła pierwodruku, podstawę edycji, ze wskazaniem orientacyjnych dat powstania utworów (których wersje po części zostały

⁵ Od połowy XX wieku w opiniach litewskich badaczy literatury autorstwo poety nie było kwestionowane. Por. S. Valiūnas, *op.cit.*, s. 139–146, 147 i 210.

⁶ Por. P. Bukowiec, *Silvestras Valiūnas* [w:] *idem, Dwujęzyczne początki nowoczesnej literatury litewskiej...*, s. 170–175.

⁷ Zob. J. Girdzijauskas, *Silvestras Valiūnas* [w:] *Lietuvių literatūros istorija...*, s. 306–322.

zweryfikowane z dostępnymi rękopisami bądź najwcześniejszymi znanymi wariantami, jakie ukazały się drukiem w prasie i kalendarzach)⁸.

Reasumując, utwory reprezentowane w antologii *Žemaičių šlovė – Sława Żmudzinów* stanowią wymowne świadectwo czasów przełomu: powstawały na gruzach światopoglądu, postaw i pamięci historycznej odziedziczonych po upadku Wielkiego Księstwa Litewskiego, natomiast pod względem idei i dwujęzycznej formy są wymownym świadectwem wielorakich związków kulturowych zrodzonych w atmosferze Rzeczypospolitej Obojga Narodów, ale równocześnie, przez wzgląd na litewszczyznę, stającą się pełnoprawnym językiem literatury – prologiem do czasów dziewiętnastowiecznej krystalizacji już wyraźnych etnicznych wyborów tożsamościowych Litwinów.

---

⁸ Dostrzeżone potknięcia korektorskie są nieliczne, staranniejsza korekta przydałaby się w przypadku wybranych personaliów, np. występuje tu błędnie Jadwiga Wichert-Kajruksztisowa (s. 181), choć w innych miejscach tekstu poprawnie Julia Wichert-Kajruksztisowa (s. 204).